

Investigating the legal status of the right to the city in the resolutions of the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran with an emphasis on the methodology of urban development plans*

Original Article

Mohsen Rashidi¹, Hamidreza Saremi^{2**}, Ismaeil Shieh³

1- Department of Urban Planning, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

2- Associate Professor Department of Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

3- Department of Urban Planning, West Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

ARTICLE INFO

Article History

Received: 2024-02-07

Revised: 2024-02-16

Accepted: 2024-02-21

Keywords

Methodology

Urban development plan

Right to the city

Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran

ABSTRACT

Introduction

Urban planning rules and regulations are compiled by various institutions. The Islamic Council, the Board of Ministers of the Ministry of Housing and Urban Development, the Supreme Council of Architecture and Urban Development, and the Islamic Councils of the cities as bodies for drafting laws and regulations and municipalities and subordinate organizations, subordinate organizations of the Ministry of Housing, the Ministry of Roads and subordinate bodies of the Ministry of Energy, subordinate bodies as they are the enforcers of these laws. On an objective scale, the result of not following the legal foundations, especially the general principles and requirements of legislation in the policies of the executive system (urban development sector) and, conversely, planning and ignoring the position of the principles, goals and the nature of the issue of urban development in the legal system, both legislative and judicial, in a confused form. The physical-spatial system of the residential system the failure to fulfill the goals of urban development plans and the collision of the judicial procedure are evident. By examining and evaluating the country's urban planning and architecture policy in a temporal, spatial, and thematic process, the complications of evidence and documentation emerged to show that the document of urban planning and architecture regulations of urban development plans is one of the most important components of these plans from a legal point of view. Compared to other parts The plan has more legal value and is more binding. Part of this weakness is due to the existence of objections or undeniable issues, for which the appropriate and comprehensive term is the title "inefficiency of the legal system of urban planning", which results in lawlessness and a low tendency to legalize injustice. According to the above, this question is raised: To what extent has the position of the right to the city been observed in the resolutions of the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran in the methodology of urban development plans in Iran?

* This article is taken from the doctoral dissertation of Mohsen Rashidi, under the guidance of Dr. Hamidreza Sarmi and the advice of Dr. Ismail Shia named "Investigating the legal status of the right to the city in the resolutions of the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran with an emphasis on the methodology of urban development plans" at Islamic Azad University, Tehran West Branch.

** Corresponding author: saremi@modares.ac.ir

Materials and Methods

The current research method is applied research in terms of the purpose of the research. After the completion of the studies, its results will be useful in the way of urban planning and how to study, review, and prepare urban plans. The type of reasoning used in this research is based on the inductive-deductive method. This type of reasoning is the most scientific method. In this way, nowadays the most important aspects of deductive and inductive methods are combined and used in the scientific method. In this regard, the framework and direction of the research were determined by referring to general issues and information, and by that, the research problem, the main goal, the main question, and the tools and methods of conducting the research were determined and explained. In the following, by using inductive reasoning and the frameworks determined in the research plan, the required information was prepared and presented in appropriate categories. In this regard, the way to obtain applicable information is to use the existing and proposed information of the approved urban development plans in successive stages, which has been discussed. Other information has been collected and prepared from the review of available sources and the researcher's direct investigations in this regard. Finally, with analogical reasoning and using the collected information, the studies have been summarized by relying on reason and general propositions, the result of which is the presentation of the causes and roots of problems in the methodology of urban development plans in Iran, in the preparation of urban development plans and solutions from the perspective of the right to the city has been stated in the policymaking of the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran.

Findings

The results of the research showed that in total and among all the studied sources, the highest percentage of frequency and thematic emphasis is on the axes of criticism of the approach (31%), criticism of the process (27%), feasibility (14%) and criticism of the tools and methods of projects. Urban development (10%) has been achieved, which shows the main emphasis of professors and professionals in this field on these areas. A significant part of the factors affecting the non-fulfillment of urban development plans is related to the other three areas of incorrect approaches and processes and inappropriate tools and methods. This is why the main

orientation of this research is based on the threefold improvement of the approach, process, and tools of urban development plans using the knowledge of future studies. With these explanations, in the following, the separation in each of these three areas, the meta-analysis of the status of the components of each category, and the most important results are extracted. In the meta-analysis of the critique of the "approach" of urban development plans, the most important factors that will be listed are classified in the form of five categories:

- Lack of optimal efficiency
- Lack of comprehensiveness
- Cognitive limitation and information limitation
- Failure to correctly predict the future
- Structural and content problems.

Conclusion

One of the important measures to modify the service description is the preparation of plans, which is followed by the general description of the proposed services in this article along with their production documents. In this type of research, inductive and comparative methods are combined. The way of applying this paradigm in different parts of the research was to study the concepts and types of plans, the evaluation of the success rate of the plans in Iran, the convergences and divergences in the urban development plans, and the like in the framework of the inductive method and other words in the objective world. It was done and finding the root causes of problems in the methodology of plans and summarizing, comparative comparison, and presentation of new planning theory and methods was done through analogical method and in the mental world. The current research benefited from the positivist paradigm on the one hand and from the new positivist and phenomenological paradigms on the other hand. By doing this research, in addition to obtaining the necessary maps for the optimal implementation of urban development plans, it also provides the conditions for monitoring the quality of the implementation and provides a basis for a better understanding of the useful results of the plan. This research allows the employer or the users of the results of this research to develop criteria for evaluating the accuracy, validity, and reliability of urban development projects in Iran from the legal perspective of the right to the city.

COPYRIGHTS

©2022 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

HOW TO CITE THIS ARTICLE

Rashidi M. Saremi H. Shieh I. Investigating the legal status of the right to the city in the resolutions of the Supreme Council of Urban Planning and Architecture of Iran with an emphasis on the methodology of urban development plans. Urban Economics and Planning Vol 4(4):132-147. [In Persian]

DOI: 10.22034/UEP.2024.442219.1460

بررسی جایگاه حقوقی حق به شهر در مصوبه‌های شورای عالی شهرسازی و معماری ایران با تأکید بر روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری*

مقاله پژوهشی

محسن رشیدی^۱؛ حمیدرضا صارمی^{۲*}؛ اسماعیل شیعه^۳

- ۱- گروه شهرسازی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران
 ۲- گروه شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
 ۳- گروه شهرسازی، واحد تهران غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

مقدمه

قوانین و مقررات شهرسازی توسط دستگاه‌های مختلفی تدوین می‌شوند؛ مجلس شورای اسلامی هیئت وزیران وزارت مسکن و شهرسازی شورای عالی معماری و شهرسازی و شوراهای اسلامی شهرها به عنوان دستگاه‌های تدوین قوانین و مقررات و شهرداری‌ها و سازمان‌های تابعه وزارت مسکن وزارت راه و دستگاه‌های تابعه وزارت نیرو دستگاه‌های تابعه به عنوان مجریان این قوانین به شمار می‌آیند. در مقیاس عینی برآیند تبعیت نکردن از مبنای حقوقی به‌ویژه اصول و اقتضات عام قانون‌گذاری در سیاست‌های نظام اجرایی (بخش شهرسازی) و متقابلاً برنامه‌گریزی و نادیده‌انگاری جایگاه اصول اهداف و ماهیت موضوع شهرسازی در نظام حقوقی اعم از تقنینی و قضایی در شکل و سیمای معشوش کالبدی-فضایی نظام سکونتگاهی و عدم تحقق اهداف طرح‌های توسعه شهری و برخورد روبه قضایی مشهود است. با بررسی و ارزیابی سیاست شهرسازی و معماری کشور در یک فرآیند زمانی مکانی و موضوعی عوارض شواهد و مستندات پدیدار شده نشان می‌دهد سند ضوابط شهرسازی و معماری طرح‌های توسعه شهری از نظر حقوقی از مهم‌ترین اجزای این طرح‌ها بوده و نسبت به دیگر قسمت‌های طرح واجد ارزش حقوقی و الزام‌آوری بیشتری هستند. قسمتی از این ضعف ناشی از وجود ایرادها یا مسائل انکارناپذیر است که تعبیر مناسب و فراگیر برای آن عنوان «ناکارآمدی نظام حقوقی شهرسازی» است که پیامد آن قانون‌گریزی، تمایل کم به قانون‌پذیری و بی‌عدالتی است. با توجه به مطالب یادشده این سؤال مطرح می‌شود جایگاه حق به شهر در مصوبه‌های شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری ایران تا چه اندازه رعایت شده است؟

مواد و روش‌ها

روش تحقیق حاضر از لحاظ غایت تحقیق یک تحقیق کاربردی به شمار می‌آید، زیرا با به انجام رسیدن مطالعات، نتایج آن در چگونگی برنامه‌ریزی شهری و نحوه مطالعه، بررسی و تهیه طرح‌های شهری قابل استفاده خواهد بود. نوع استدلال به کاررفته در این تحقیق بر شیوه استقرایی-قیاسی استوار شده است. این نوع استدلال علمی‌ترین شیوه است. به این ترتیب امروزه در روش علمی مهم‌ترین جنبه‌های روش قیاسی و استقرایی ترکیب می‌شود و مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این راستا، چارچوب و جهت‌گیری تحقیق با تمسک به قضایا و معلومات کلی تعیین شد و به موجب آن مسئله تحقیق، هدف اصلی، سؤال اصلی، ابزارها و روش‌های انجام تحقیق تعیین و تبیین شدند. در ادامه با استفاده از استدلال استقرایی و چارچوب‌های تعیین شده در طرح تحقیق اطلاعات مورد نیاز تهیه و در دسته‌بندی مناسب ارائه شد. در این خصوص راه کار دستیابی به اطلاعات قابل تطبیق، استفاده از اطلاعات وضع موجود و پیشنهادی طرح‌های مصوب توسعه شهری در ادوار متوالی است که به آن پرداخته شده است.

اطلاعات مقاله

تاریخ‌های مقاله

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۸
 تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۱/۲۷
 تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۰۲

کلمات کلیدی

حق به شهر
 روش‌شناسی
 شورای عالی شهرسازی و معماری ایران
 طرح توسعه شهری

* این مقاله برگرفته از رساله دکتری نویسنده اول محسن رشیدی به راهنمایی جناب آقای دکتر حمیدرضا صارمی و مشاوره جناب آقای دکتر اسمعیل شیعه است که با نام «بررسی جایگاه حقوقی حق به شهر در مصوبه‌های شورای عالی شهرسازی و معماری ایران با تأکید بر روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری» در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب به انجام رسیده است.
 ** نویسنده مسئول: saremi@modares.ac.ir

- فقدان جامع‌نگری
- محدودیت شناختی و محدودیت اطلاعات
- عدم پیش‌بینی صحیح آینده
- مشکلات ساختاری و محتوایی

نتیجه‌گیری

یکی از اقدامات مهم اصلاح، شرح خدمات تهیه طرح‌ها است که در ادامه، کلیات شرح خدمات پیشنهادی این مقاله به همراه اسناد تولیدی آن‌ها ارائه شده است. در این نوع تحقیقات روش‌های استقرایی و قیاسی با هم ترکیب می‌شوند. نحوه به کارگیری این پارادایم در قسمت‌های مختلف تحقیق به این قرار بود که مفاهیم و انواع طرح‌ها، بررسی میزان موفقیت طرح‌ها در ایران، همگرایی‌ها و واگرایی در طرح‌های توسعه شهری و مانند آن در چارچوب روش استقرایی و به بیانی در دنیای عینی انجام شد و ریشه‌یابی علل مشکلات در روش‌شناسی طرح‌ها و جمع‌بندی، مقایسه تطبیقی و ارائه نظریه و متدهای جدید برنامه‌ریزی از طریق روش قیاسی و در دنیای ذهنی انجام پذیرفت. در واقع تحقیق حاضر از یکسو از پارادایم اثبات‌گرا و از سوی دیگر، از پارادایم‌های نو اثبات‌گرا و پدیدارشناسی بهره‌مند شد. با انجام این تحقیق، ضمن به دست آمدن نقشه‌های لازم برای انجام مطلوب طرح‌های توسعه شهری، شرایط برای نظارت بر کیفیت انجام را نیز فراهم می‌کند و بستر شناخت هر چه بهتر نتایج مفید طرح مهیا می‌شود. این تحقیق به کارفرما و یا استفاده‌کنندگان از نتایج این پژوهش این امکان را می‌دهد تا معیارهایی برای ارزیابی دقت، صحت و روایی و اعتبار انجام طرح‌های توسعه شهری در ایران از منظر حقوقی حق به شهر به وجود بیاید.

اطلاعات دیگر از بررسی منابع موجود و بررسی‌های مستقیم محقق در این خصوص جمع‌آوری و تهیه شده است. در نهایت نیز با استدلال قیاسی و بهره‌گیری از اطلاعات گردآوری‌شده، بررسی‌ها با تمسک به عقل و قضایای کلی مورد جمع‌بندی قرار گرفته که نتیجه آن به شکل ارائه علل و ریشه‌های مشکلات در روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در ایران، در تهیه طرح‌های توسعه شهری و راه حل‌ها از منظر حق به شهر در سیاست‌گذاری شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، بیان شده است.

یافته‌ها

نتایج تحقیق نشان داد در مجموع و در میان کلیه منابع مورد بررسی، بیشترین درصد فراوانی و تأکید موضوعی، بر محورهای نقد رویکرد (۳۱ درصد)، نقد فرایند (۲۷ درصد)، تحقق‌پذیری (۱۴ درصد) و نقد ابزارها و روش‌های طرح‌های توسعه شهری (۱۰ درصد) پوزیتیو شده که نشان‌دهنده تأکید اصلی اساتید و حرفه‌مندان این رشته بر این حوزه‌ها است. بدیهی است بخش قابل توجهی از عوامل مؤثر بر عدم تحقق طرح‌های توسعه شهری، مربوط به سه حوزه دیگر رویکردها و فرایندهای نادرست و ابزارها و روش‌های نامناسب است. هم از این روست که جهت‌گیری اصلی این پژوهش، بر پایه اصلاح سه‌گانه رویکرد، فرایند و ابزار طرح‌های توسعه شهری با استفاده از دانش آینده‌پژوهی است. با این توضیحات، در ادامه به تفکیک در هر یک از این سه حوزه، به فراتحلیل وضعیت مؤلفه‌های هر دسته پرداخته شده و مهم‌ترین نتایج آن‌ها استخراج می‌شود. در فراتحلیل نقد «رویکرد» طرح‌های توسعه شهری مهم‌ترین عواملی که برشمرده خواهد شد، در قالب پنج دسته طبقه‌بندی می‌شود:

- عدم کارایی بهینه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

بررسی و ارزیابی شهرنشینی و شهرسازی ایران بیانگر تحولات ساختاری-کارکردی بی‌سابقه شهرها به لحاظ تعداد جمعیت و توسعه فضایی آن‌ها در صد سال اخیر است، به طوری که شهرها و روند گسترش شهری به یکی از مسائل مهم نظام برنامه‌ریزی کشور تبدیل شده است [۱]. امروزه افزایش جمعیت سکونتگاه‌های شهری ناشی از مهاجرت‌های بی‌رویه از سوی روستاها به شهرها است که دولت و مدیران کشوری ملزوم به تدوین قوانین و مقرراتی برای اداره شهرها از نظر حقوق شهروندی کرده‌اند. در این راستا دانش شهرسازی به مثابه علم تنسيق و هنر آمایش شهرها در سه بعد طرح‌ریزی و برنامه‌ریزی و مدیریت شهرها با در نظر گرفتن نیازهای سکونتی متعدد و متنوع شهروندان (شهرنشینان) در خط مقدم این جبهه است [۲].

سیاست‌گذاری شهرسازی با شبکه درهم‌تنیده و متعددی از روابط کنشگران که هر یک دارای گستره متنوعی از منافع گفتمان‌ها ارزش‌ها تصورات هستند در ارتباط است [۳]. از آنجا که شهرسازی مرفعی محصول تدبیر و برنامه‌ریزی مدیران دانا و تعهد شهروندان در پایبندی و تعهد به قواعد شهرنشینی شهرسازی و مدیریت شهری است، لذا شناخت توانایی‌ها امکانات موجود و ضعف‌ها و کاستی‌های قانونی و حقوقی در این زمینه می‌تواند ما را برای رسیدن به مطلوب یاری رساند. بر این اساس جامعه شهرسازی و حقوق ایران بیش از هر زمان دیگری نیازمند مطالعات تحلیلی و تطبیقی مشترک در شاخه حقوق و قوانین موضوعه شهرسازی است. فرایند پویا، ماهیت پیچیده و گسترش شتابان جریان توسعه شهری ایجاب می‌کند تا نوعی نظام حقوقی مبتنی بر تجربه عملیاتی یکصدساله عاری از نواقص و ایرادهای پیشین و متناسب با شرایط عینی حال و آینده تدوین و ساختاری مناسب با رشد شهرنشینی در کشور ایجاد شود [۴].

یکی از تلاش‌ها در راه تحقق این هدف، اعمال بازنگری در مبانی حقوقی قانون‌گذاری مربوط به سیاست ملی شهرسازی و معماری ایران با توجه به ویژگی‌های بنیادی و تبعی شهر ایرانی است. در نتیجه رشد سرسام‌آور سکونتگاه‌های زیستی نظام سیاست‌گذاری عمومی به علت محدودیت منابع و زمان لازم برای پاسخ‌گویی به نیازهای فزاینده شهر و تحقق اهداف نظام سیاست‌گذار شهرسازی دچار مغضلی شده است که پیش‌نیاز راهبردی آن توسعه و تکامل زیرساخت نظام حقوقی و بازشناسی مبانی حقوقی پویا و مسئله‌محور در قانون‌گذاری و تدوین ضوابط به عنوان مرجع الزام‌کنترل و هدایت جریان شهرسازی ضروری به نظر می‌رسد [۵]. قوانین و مقررات شهرسازی به منظور هدایت توسعه شهرها و ایجاد هماهنگی بین دستگاه‌های متولی انجام خدمات شهری تدوین و اجرا می‌شوند. این قوانین توسط مراجع ذی‌ربط تدوین و به دستگاه‌های مجری ابلاغ می‌شوند [۶].

اما قوانین و مقررات شهرسازی توسط دستگاه‌های مختلفی تدوین می‌شوند؛ مجلس شورای اسلامی، هیئت وزیران، وزارت مسکن و شهرسازی شورای عالی معماری و شهرسازی و شوراهای اسلامی شهرها به عنوان دستگاه‌های تدوین قوانین و مقررات و شهرداری‌ها و سازمان‌های تابعه وزارت مسکن، وزارت راه و دستگاه‌های تابعه وزارت نیرو به عنوان مجریان این قوانین به شمار می‌آیند. در مقیاس عینی برآیند تبعیت نکردن از مبانی حقوقی به‌ویژه اصول و اقتضای عام قانون‌گذاری در سیاست‌های نظام اجرایی (بخش شهرسازی) و متقابلاً برنامه‌ریزی و نادیده‌انگاری جایگاه اصول اهداف و ماهیت موضوع شهرسازی در نظام حقوقی اعم از تقنینی و قضایی در شکل و سیمای مغشوش کالبدی-فضایی نظام سکونتگاهی و عدم تحقق اهداف طرح‌های توسعه شهری و برخورد رویه قضایی مشهود است. با بررسی و ارزیابی سیاست شهرسازی و معماری کشور در یک فرایند زمانی، مکانی و موضوعی عوارض شواهد و مستندات پدیدار شده نشان می‌دهد سند ضوابط شهرسازی و معماری طرح‌های توسعه شهری از نظر حقوقی از مهم‌ترین اجزای این طرح‌ها بوده و نسبت به دیگر قسمت‌های طرح واجد ارزش حقوقی و الزام‌آوری بیشتری هستند. قسمتی از این ضعف ناشی از وجود ایرادها یا مسائل انکارناپذیر است که تعبیر مناسب و فراگیر برای آن عنوان «ناکارآمدی نظام حقوقی شهرسازی»

است که پیامد آن قانون‌گریزی، تمایل کم به قانون‌پذیری و بی‌عدالتی است. با توجه به مطالب یادشده این سؤال مطرح می‌شود که جایگاه حق به شهر در مصوبه‌های شورای عالی شهرسازی و معماری ایران در روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری ایران تا چه اندازه رعایت شده است؟

پیشینه تحقیق

خوشناب و همکاران [۷] در آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه شهری از فرایند تهیه تا اجرا با تأکید بر طرح جامع و تفصیلی شهر مشهد، در مجموع ۶۸ آسیب را در طرح‌های توسعه شهری دخیل دانستند. ۵۶ آسیب در زمینه تهیه، ۶ آسیب در زمینه دیدگاه و ۶ آسیب نیز در زمینه نظارت است. نتایج آزمون فریدمن مهم‌ترین آسیب‌های طرح‌های توسعه شهر مشهد را به ترتیب اولویت در حوزه تهیه (میانگین اهمیت ۲۸/۱)، اجرا (۱۶/۵)، دیدگاه (۱۴/۳) نشان داد، به طوری که موازی‌کاری بین نهادی، محصول‌نگری طرح و سیاست‌گزینی سه مسئله اولویت‌دار در مسائل آسیب‌شناسی مطرح شدند. سه مسئله مهم در آسیب‌شناسی طرح‌های توسعه در سطح کشور نیز موازی‌کاری بین نهادی، فقدان نیروی متخصص در شهرداری‌ها و نادیده گرفتن مسائل اجتماعی طرح است.

اریاب [۸] در واکاوی علل محتوایی ناکارآمدی برنامه‌ریزی شهری بر اساس رویکرد طرح‌های جامع (مطالعه موردی: طرح جامع نوشهر) بیان می‌کند که پیروی از رویکرد خطی و یک‌سویه، انعطاف‌ناپذیری و عدم واقع‌گرایی، برداشت منفرد و حل مشکلات در معنای عمدتاً کالبدی، ارائه جزئیات بسیار بر اساس چارچوب‌های ثابت و جامد، و همچنین عدم امکان پیش‌بینی‌های صحیح، مهم‌ترین علل محتوایی ناکارآمدی برنامه‌ریزی شهری بر اساس رویکرد طرح‌های جامع هستند. این عوامل همان چالش‌هایی هستند که کارآمدی طرح جامع نوشهر نیز از آن‌ها رنج می‌برد.

صمدی و همکاران [۹] در ارزیابی سطح تحقق‌پذیری عدالت فضایی با تأکید بر رویکرد حق به سلامت شهر، نشان دادند شهر ارومیه از منظر نوع توزیع عملکردها و خدمات بهداشتی-درمانی متناسب با رویکرد حق به شهر، در برنامه‌ریزی و تخصیص فضایی به صورت عادلانه عمل نکرده است. در این راستا، مؤلفه‌های سطوح کیفی حالت‌های روحی و روانی افراد در بعد نظام سلامت شهری و سطح مطلوبیت برخورداری از مبلغان شهری متناسب در بعد فیزیکی-کالبدی به ترتیب در مناسب‌ترین یا بهترین و نامناسب‌ترین یا بدترین شرایط و وضعیت محیطی قرار گرفته است.

اشتیاقی و همکاران [۱۰] در بررسی بایسته‌های حق به شهر در فرایند سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه شهرها در تهران، نشان دادند ظرفیت قانونی مشارکت، ظرفیت نهادی، مکانیسم‌های شفاف‌سازی و نظارتی، شرایط علی بایدهای حق به شهر در سیاست‌گذاری حمل‌ونقل شهر تهران به شمار می‌آیند. ساختار کلان برنامه‌ریزی نیز شرایط زمینه‌ای و نظام تصمیم‌گیری کلان شرایط مداخله‌گر شناسایی شدند.

دارکش و استرکی [۱۱] پژوهشی با عنوان «آسیب‌شناسی طرح‌های شهری از منظر حق به شهر در طرح شهری نواب-گسترش مترو در محله بریانک» انجام دادند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد دو طرح‌های پیاده‌شده در محله بریانک، نه تنها هیچ تناسبی با مؤلفه‌های حق به شهر ندارند، بلکه مبتنی بر سیاست‌های غصب و تصاحب فضایی هستند، که در آن به بهانه ارائه خدمات عمومی و نوسازی، زمین را از چنگ جامعه محلی درمی‌آورند و در قالب فضای باارزش‌تر در بازار دوباره ادغام می‌شوند.

روستا و قاسم‌پور [۱۲] در بررسی جایگاه «طراحی شهری» در قوانین شهرسازی ایران (تحلیل محتوای مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۹۵ ه.ش. ۰) نشان دادند در مجموع توجه به «طراحی شهری» و «اسناد موضعی-موضوعی» وابسته به آن را در میان مصوبات شورای عالی شهرسازی و معماری ایران سهم اندکی دارد.

لتورپ و هوراک [۱۳] در «پایان حق بر شهر: دیدگاه رادیکال-همکاری» با تکیه بر نوشته اصلی هانری لوفور در مورد این موضوع، مفهوم «رادیکال-

همکاری» از RTTC را توسعه داده است. چنین دیدگاهی که مبتنی بر تجربیات زیسته شهر فعلی است، جامعه شهری را متصور است که در آن ساکنان می‌توانند نیازهای مادی و اجتماعی خود را از طریق همکاری خودگردان در سراسر تفاوت‌های اجتماعی دنبال کنند. ما استدلال می‌کنیم که رشد و تنوع فضاها و بخش‌های زندگی شهری که از سرمایه‌داری جهانی جدا شده‌اند، برای ایجاد فضایی برای این سیاست‌فراگیر ضروری است. در حالی که اقدام مردمی برای این فرایند ضروری است، حمایت چندمقیاسی از سوی دولت نیز ضروری است.

وانگ و همکاران [۱۴] در بررسی حق به شهر و برنامه‌ریزی تسهیلات اجتماعی برای سالمندان و نوسازی شهری در هنگ‌کنگ نشان دادند چگونه ارائه ناعادلانه تسهیلات اجتماعی، اعیانی‌سازی ناشی از شیوه توسعه حمل‌ونقل محور و خدمات ناکافی تحرک بر حق سالمندان برای دسترسی به امکانات اجتماعی تأثیر گذاشته و حقوق آن‌ها را سلب کرده است. نوسازی شهری به عنوان یک استراتژی مهم برنامه‌ریزی شهری، نابرابری در دسترسی به کالاهای عمومی را به طور مؤثر برطرف نکرده است. این مطالعه سیاست‌های برنامه‌ریزی استراتژیک را برای ارتقای حق عادلانه شهر در برنامه‌ریزی برای ساختن یک جامعه سازگارتر با سن در ناحیه نوسازی شهری توصیه می‌کند.

فرانتز [۱۵] در «سیاست دستور کار شهری اتحادیه اروپا: آیا حرکت به سوی «حق شهر» برای حکومت اروپا است؟» بیان می‌کند که دستور کار شهری برای اتحادیه اروپا (UAEU) مکانیزم جدیدی را برای همکاری فراملی در زمینه توسعه پایدار معرفی می‌کند. در حالی که برنامه‌ریزان از این رویکرد شهری «نرم» به سیاست اتحادیه اروپا استقبال می‌کنند، منتقدان جهانی‌سازی نسبت به حاکمیت شبکه‌های هشدار می‌دهند که «حقوق شهر» را مختل می‌کند. در واقع، تجربه سیاست‌های منطقه‌ای اتحادیه اروپا به نوبدهای مشارکت محلی هشدار می‌دهد و اثرات سازمانی متمایز حرکت سیاسی را پیشنهاد می‌کند.

■ مبانی نظری

از مهم‌ترین و پیچیده‌ترین تحولات اجتماعی جهان در نیم قرن اخیر، توسعه شهرنشینی است. فرایند شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه به طور کلی و در ایران به طور اخص به دلایل خاص خود در فرایندی شتابان به کلان‌شهری و قطبی شدن منجر شده است [۱۶]. رشد شتابان شهرنشینی و ظهور کلان‌شهرها عواقب و پیامدهای متفاوتی را به دنبال داشته و با آسیب‌های شهری متعددی همراه شده است. ناهنجاری‌های کالبدی، ناهنجاری‌های تأسیساتی، آسیب‌های اقتصادی، آسیب‌های زیست‌محیطی، نارسایی‌های خدماتی و بالآخره آسیب‌های اجتماعی در حوزه‌های شهری، از جمله پیامدهای شهرنشینی شتابان به شمار می‌رود. طی تاریخ نرخ جرائم و آسیب‌ها در نواحی شهری همواره بالا بوده است [۱۷]. نظر به اینکه شناسایی آسیب‌ها در پروژه‌ها و طرح‌های توسعه شهری عامل مؤثری در جهت تسریع در امر خدمت‌رسانی به مردم است [۱۸] و صرفه‌جویی قابل توجهی در منابع مالی و زمانی داشته است، باعث انجام به موقع تعهدات می‌شود. لذا کارشناسی و پیدا کردن راه‌کارهای علمی جهت رفع این تنگناها و همچنین تأکید بر انجام به موقع وظایف واحدها به صورت یک فرایند منسجم و هدفمند، می‌تواند نقش بسیار مهمی در کاهش تأخیرات، آسیب‌ها، شکست‌ها و اجرای اصولی صحیح در انجام به موقع این پروژه‌ها طبق برنامه زمان‌بندی داشته باشد [۱۹]. از دلایل عدم موفقیت طرح‌های توسعه شهری به ویژه طرح‌های جامع می‌توان به تأکید بیش از حد بر تهیه طرح و عدم توجه به اجرای آن، ایستادن و سازگار با سناریوهای متکی بر رشد آهسته شهری اشاره کرد [۸].

سیاست‌گذاری عمومی عبارت است از: تصمیم‌ها و سیاست‌هایی که به وسیله مراجع مختلف بخش عمومی از قبیل مجلس، دولت و قوه قضائیه که نماینده حفظ منافع عمومی جامعه هستند اتخاذ می‌شود. کیفیت سیاست‌ها و

مفهوم حق به شهر که برای نخستین بار در سال ۱۹۶۸ توسط هانری لوفور [۲۵] طرح شد، پارادایمی نظری و عملی است که از پتانسیل لازم در ارزیابی رادیکال سیاست‌های شهری برخوردار است [۱۳]. در محافل سیاسی و دانشگاهی اغلب به این مفهوم استناد و از آن دفاع می‌شود. هدف آن تشویق سیاست‌های شهری است که عدالت، پایداری و همه‌شمولی را ترویج می‌دهد [۲۶]. مفهوم حق به شهر لوفور، مفاهیمی همچون عمومی بودن، تنوع و رقابت بر سر فضا را در بر می‌گیرد [۲۷]. حق به شهر یک حق بشری است که شامل تعلق یافتن شهر به شهروندان و مشارکت آنان در امور شهری می‌شود. قرار گرفتن این حق در چارچوب حقوق بشر به جای حقوق مدنی به این معناست که هر انسانی صرف نظر از ملیت، قومیت و ویژگی‌های فرهنگی، تنها به دلیل انسان بودن شایسته بهره‌مندی از این حق است [۲۸]. حق به شهر به طور عام در صدد پس گرفتن نظارت بر و مراقبت از شهر و استفاده از منافع شهری شدن سرمایه است. حق به شهر به طور غیرمستقیم شهر را از زوال و بیگانه شدن زندگی روزمره می‌رهاند [۲۹]. حق به شهر مفهومی است که در مقابل دیدگاه شیء‌انگارانه نسبت به شهر و اتحاد دولت و سرمایه در زندگی شهری مطرح می‌شود. حق به شهر، حق به زندگی شهری و حقی جمعی است که مؤلفه‌های اساسی آن عبارت‌اند از [۳۰]:

- حق تخصیص فضای شهری: برای تخصیص چیزی، نیاز به گرفتن آن برای خود و ساختن آن برای خود است. در مطالبه حق به شهر، ساکنان فضای شهری را برای خودشان می‌گیرند، آن‌ها آن چیزی را تخصیص می‌کنند که برای خودشان است.

- حق مشارکت: مشارکت در فضای عمومی از دو بعد قابل طرح است: یکی آزادی سیاسی است که مربوط به ساختار و نظام برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری جامعه است و در سطح کلان می‌گنجد. بعد دیگر به مقوله حضور و فعالیت در فضا بازمی‌گردد [۳۱].

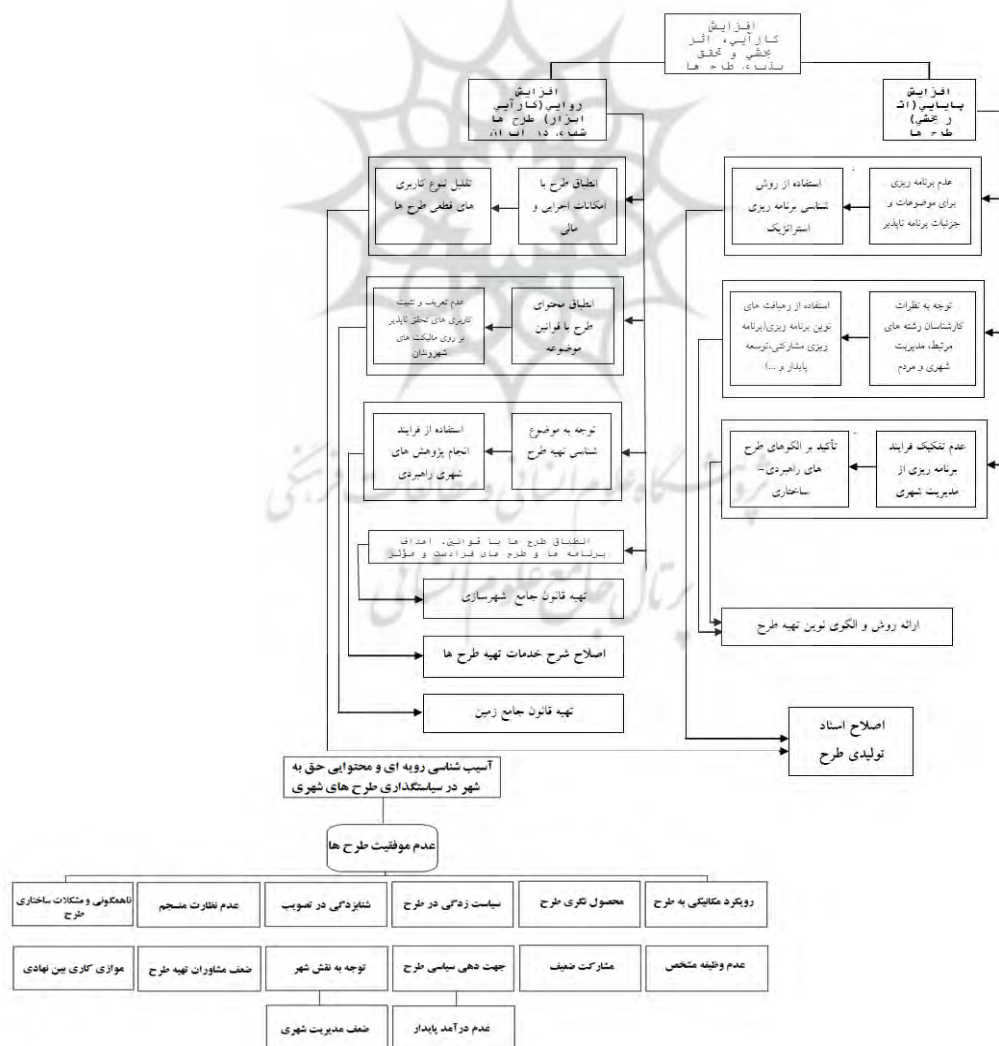
- حق مرکزیت: ایده‌های لوفور متأثر از سیاست‌های شهری پاریس در زمینه اعیان‌سازی مرکز شهر برای پیشبرد منافع طبقه نخبه شهری و حاشیه‌نشین کردن طبقه کارگر بوده است. حق حضور ساکنان شهر در مرکزیت فضایی و مرکزیت تصمیم‌گیری، از مبانی پایه حق شهر است که طی دوران اخیر تنزل یافته است.

در ایران تهیه این طرح‌ها به شکل کنونی از دهه ۱۳۵۰ (ش.ه) توسط وزارتخانه‌های کشور و مسکن و شهرسازی آغاز شد، ولی این طرح‌ها به علل گوناگونی نتوانسته‌اند به اهداف خود دست یابند و لذا با توجه به اهمیت و جایگاه بالای طرح‌های شهری و مطالعات شهری در نظام مدیریتی و برنامه‌ریزی شهری ایران و همچنین صرف هزینه و وقت زیاد در تهیه این طرح‌ها و همچنین وجود مشکلات شهری، لازم است بررسی‌هایی در خصوص محتوای مطالعات و طرح‌های شهری به‌خصوص از نظر حق به شهر در سیاست‌گذاری شورای عالی شهرسازی و معماری ایران انجام گیرد. تا این برنامه‌ها و طرح‌های شهری به نحوی تهیه شوند که از کارایی و اثربخشی کافی برخوردار شوند و رعایت حقوق و قوانین شهری و شهروندی بتوانند زمینه مناسبی را برای بهبود کیفیت زندگی شهری شهروندان فراهم کنند. دلایل ناکامی و ناکارآمدی این طرح‌ها در دستیابی به اهداف تعیین شده را می‌توان در دو عنوان کلی دسته‌بندی کرد: (۱) مشکلات محتوایی و روش‌شناسی و طرز تهیه؛ (۲) مشکلات اجرایی. که این مقاله قصد دارد مشکلات محتوایی و روش‌شناسی این طرح‌ها را از نظر حق به شهر در سیاست‌گذاری شورای عالی شهرسازی و معماری ایران بررسی کند.

- حق شهروندی شهری: مفهوم شهروندی بحث تازه‌ای نیست و موضوعی دیرپاست. از نظر لوفور حق شهروندی به کسی تعلق می‌گیرد که در شهر سکونت دارد و زندگی می‌کند [۳۲].

- حق تعامل اجتماعی: فضاهای عمومی شهری بستر ارتباطات و تعاملات اجتماعی شهروندان است. حضور مثبت افراد در فضاهای باز شهری سطح تعاملات اجتماعی و حس تعاون و شهروندی را ارتقا می‌دهد. بدیهی است لذت از حضور در فضاهای شهری و برقراری روابط اجتماعی، حق تمام ساکنان شهر است [۳۳].

از طرفی توجه همه‌جانبه به شهرها و چاره‌جویی در خصوص بهبود وضعیت آن‌ها به شکل مضاعفی از نظر حق به شهر مطرح شده است. ابزار و راه حل منطقی و عملی بسیاری از کشورها برای فائق آمدن بر مسائل و مشکلات شهرها و نواحی شهری و تلاش برای بهبود شرایط زیستی و کالبدی آن‌ها؛ انجام مطالعات شهری و تهیه و اجرای طرح‌های توسعه و عمران ملی، منطقه‌ای و شهری با توجه به جایگاه حق به شهر بوده است، زیرا این مطالعات طرح‌ها به عنوان مهم‌ترین ابزار انجام اقدامات و صدور مجوزهای کالبدی در شهرها به شمار می‌آیند. لذا جایگاه مهم و ویژه‌ای دارند که در رعایت و ایجاد عدالت حق به شهر و حقوق شهروندی بسیار ضروری هستند.

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

مواد و روش‌ها

شهری و نحوه مطالعه، بررسی و تهیه طرح‌های شهری قابل استفاده خواهد بود. نوع استدلال به کاررفته در این تحقیق بر شیوه استقرایی-قیاسی استوار شده است. این نوع استدلال علمی‌ترین شیوه است. به این ترتیب امروزه در روش علمی مهم‌ترین جنبه‌های روش قیاسی و استقرایی ترکیب و مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این راستا، چارچوب و جهت‌گیری تحقیق با تمسک به قضایا و معلومات کلی تعیین شد و به موجب آن مسئله تحقیق، هدف اصلی، سؤال اصلی، ابزارها و روش‌های انجام تحقیق تعیین و تبیین شدند. در ادامه با استفاده از استدلال استقرایی و چارچوب‌های تعیین شده در طرح تحقیق اطلاعات مورد نیاز تهیه و در دست‌بندی مناسب ارائه شد. در این خصوص راه کار دستیابی به اطلاعات قابل تطبیق، استفاده از اطلاعات وضع موجود و پیشنهادی طرح‌های مصوب توسعه شهری در ادوار متوالی است که به آن پرداخته شده است. اطلاعات دیگر از بررسی منابع موجود و بررسی‌های مستقیم محقق در این خصوص جمع‌آوری و تهیه شده است. در نهایت نیز با استدلال قیاسی و بهره‌گیری از اطلاعات گردآوری شده، بررسی‌ها با تمسک به عقل و قضایای کلی مورد جمع‌بندی قرار گرفته که نتیجه آن به شکل ارائه علل و ریشه‌های مشکلات در روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در ایران، در تهیه طرح‌های توسعه شهری و راه حل‌ها از منظر حق به شهر در سیاست‌گذاری شورای عالی شهرسازی و معماری ایران، بیان شده است.

روش تحقیق حاضر به صورت کیفی و کمی است. جامعه آماری تحقیق خبرگان و متخصصان در امر معماری و شهرسازی در شهر تهران هستند و حجم نمونه برابر ۳۴ نفر انتخاب شد. در پژوهش‌های خبره‌محور محدودیتی در انتخاب حجم نمونه وجود ندارد و براساس تکنیک دلفی ۳۴ نفر انتخاب شد. برای تحلیل داده‌ها از روش فراتحلیل و تحلیل محتوا استفاده شد؛ به این ترتیب در فراتحلیل، به کمک روش‌های آماری، سعی شد که یک برآوردگر آمیخته از نتایج و مطالعات قبلی برای پارامترهای ناشناخته جامعه، استخراج و با حفظ خطای کل (یا کمتر از خطای مطالعات قبلی) ارائه شود.

روش‌های موجود برای فراتحلیل، عملکردی شبیه محاسبه «میانگین وزنی» (Weighed Mean) دارند. به این معنا که نتایج حاصل از مطالعات فردی مینا قرار داده شد و از آن‌ها یک میانگین‌گیری صورت گرفت. علاوه بر ارائه تخمین مناسب و قابل قبول از پارامتر جامعه آماری، با فراتحلیل، تضاد در نتایج حاصل از مطالعات مختلف را پیدا کرده و با شناسایی الگوهایی در بین آن‌ها به همراه کشف منشأ اختلاف‌ها به دست آورده شد. برای تحلیل داده‌ها در این قسمت از نرم‌افزار SPSS استفاده شد.

روش تحقیق حاضر از لحاظ غایت تحقیق یک تحقیق کاربردی به شمار می‌آید، زیرا با به انجام رسیدن مطالعات، نتایج آن در نحوه برنامه‌ریزی

فرا تحلیل

شکل ۲. مدل عملیاتی تحقیق

شناخت از مجموعه منسجم یا غیرمنسجم از مبانی علمی و سازه‌های پژوهشی. توانایی ارائه جواب به هنگام کم بودن حجم نمونه و سادگی در کسب آگاهی از متغیرها و روابط فی‌مابین، اهمیت این ابزار تحقیق را افزایش داده است. منابع منتخب مورد پژوهش در این زمینه در سه دسته کتب و پایان‌نامه، مقالات علمی-پژوهشی و مقالات غیر علمی-پژوهشی (اعم از علمی-

یافته‌ها

فراتحلیل نتایج پژوهش‌های نقد طرح‌های توسعه شهری از نظر حق به شهر در این بخش یافته‌های حاصله از نتایج پژوهش‌های مربوط به نقد طرح‌های شهری با استفاده از روش فراتحلیل، ترکیب و یکپارچه‌سازی خواهد شد. فراتحلیل روشی است برای تجزیه و ترکیب واحدهای تحلیل برای حصول

ترویجی، علمی-آموزشی و تخصصی) شناسایی و جمع‌آوری شد که مطابق با جدول ۱ چگونگی فراوانی آن‌ها قابل مشاهده است. مبنای انتخاب منابع، نحوه توجه و محتوای مقاله‌ها به موضوع مورد بحث، یعنی طرح‌های توسعه شهری است که وجود کلیدواژه‌های مرتبط با این تحقیق، همچون طرح‌های توسعه شهری، و محتوای آن، تحقق‌پذیری، روش‌ها و ابزار تهیه طرح‌های توسعه شهری، فرایند و شیوه‌های اجرای طرح‌های توسعه شهری، نقد بر طرح‌های جامع تهیه شده، همایش‌های با محوریت موضوع طرح‌های توسعه شهری، معضلات و مشکلات طرح‌های جامع و ناموفق بودن آن‌ها در نظام برنامه‌ریزی کشور، مؤثر و تعیین‌کننده بوده است. از این حیث، در یک

مطالعات کتابخانه‌ای- اسنادی نسبتاً گسترده، این مهم انجام پذیرفت. با بررسی‌های بیشتر و توجه به اولویت‌های موضوعی مرتبط فوق، سرانجام ۶۴ مقاله و ۴۴ کتاب و پایان‌نامه شناسایی و انتخاب شد. دوره زمانی انتخاب منابع از سال ۱۳۷۰ تا ۱۴۰۲ و به عبارتی در یک دوره نزدیک به سه دهه در نظر گرفته شده است. واضح است که بخشی از تحلیل‌ها و نقدهای مطرح‌شده به دوره‌های آغازین و میانی حضور طرح‌های جامع در نظام شهرسازی کشور هم پرداخته‌اند که می‌توان گفت در مجموع تصویری از نیم قرن سابقه کاربرد طرح‌های جامع در نظام برنامه‌ریزی ایران به طور تشریحی، توصیفی و نیز تحلیلی - فراتحلیلی ارائه می‌شود.

جدول ۱. وضعیت منابع مورد استفاده در فراتحلیل طرح‌های توسعه شهری

عنوان	تعداد مقاله	درصد
مقالات بررسی شده از مجلات علمی- پژوهشی	۲۸	۲۶
جمع کل تعداد مقالات بررسی شده از مجلات غیرعلمی- پژوهشی	۳۶	۳۳
کتاب و پایان‌نامه	۴۴	۴۱
جمع کل منابع مورد استفاده برای فراتحلیل طرح‌های توسعه شهری	۱۰۸	۱۰۰

مبنای فراتحلیل انجام‌شده، مطابق روش‌مندی تعیین‌شده برای این پژوهش در شناسایی مصادیق تحقیقی سه‌گانه «رویکرد، فرایند و روش‌ها و ابزارها» تعریف شد. بنابراین واضح است که در فیش‌برداری‌ها و دسته‌بندی‌های حاصل از مطالعه منابع، به این نکته توجه شده و اساس طبقه‌بندی‌های چندگانه بعدی قرار گرفته است. با این وصف تأکیدات موضوعی کلان

مجموعه منابع مورد استفاده در فراتحلیل بررسی شده که نتایج نشان می‌دهد در پژوهش‌های نقادانه بر طرح‌های توسعه شهری، هفت حیطه تأییدی ماهوی و موضوعی شناسایی شده‌اند که عبارت‌اند از: رویکرد؛ فرایند؛ ابزار و روش؛ عوامل اجرایی و مدیریتی طرح؛ عوامل حقوقی؛ تحقق‌پذیری؛ تبیین تاریخی.

جدول ۲. وضعیت تأکیدات موضوعی مقالات منتخب در فراتحلیل طرح‌های توسعه شهری

تأکید موضوعی پژوهش	درصد مقالات علمی- پژوهشی	درصد مقالات غیرعلمی- پژوهشی	درصد کتاب و پایان‌نامه	درصد نسبت به کل منابع
رویکرد	۳۲	۳۳	۱۷	۳۱
فرایند	۲۵	۲۵	۳۲	۲۷
ابزار و روش	۱۱	۴	۱۴	۱۰
عوامل اجرایی- مدیریتی	۷	۴	۷	۶
عوامل حقوقی	۷	۳	۵	۵
تحقق‌پذیری	۱۱	۲۵	۵	۱۴
تبیین تاریخی	۷	۶	۱۱	۸

همان‌طور که جدول ۲ نشان می‌دهد، در رده‌های مختلف دسته‌بندی منابع، امکان مقایسه موضوعات و درصد فراوانی آن‌ها نسبت به فضای رساله قابل بررسی و تأمل است. در مورد مجلات علمی- پژوهشی، سهم مقالات و تحقیقات با تأکید موضوعی نقد و اصلاح «رویکردها» بیشینه است. پس از آن، موضوع نقد و اصلاح «فرایند» طرح‌های توسعه شهری بیشترین تأکید و پردازش را به خود اختصاص داده است. این شرایط در مقالات غیر علمی- پژوهشی نیز به همین صورت ادامه پیدا کرده با این تفاوت که سهم تأکید بر موضوع تحقق‌پذیری نیز از افزایش چشم‌گیری برخوردار شده است. البته با توجه به ماهیت این‌گونه مقالات و نزدیکی محتوای آن‌ها به مسائل عینی اجرایی و نزدیک‌تر شدن ماهیت آن‌ها به تجارب و دغدغه‌های حرفه‌مندان رشته شهرسازی، این مسئله قابل پیش‌بینی است. در کتاب و پایان‌نامه‌ها نیز با توجه به ماهیت غالب آکادمیک مسائل، توجه و تأکید بیشتری به نقد

رویکرد و فرایند طرح‌های توسعه شهری شده است. نکته حائز اهمیت آنکه در مجموع و در میان کلیه منابع مورد بررسی، بیشترین درصد فراوانی و تأکید موضوعی، بر محورهای نقد رویکرد (۳۱ درصد)، نقد فرایند (۲۷ درصد)، تحقق‌پذیری (۱۴ درصد) و نقد ابزارها و روش‌های طرح‌های توسعه شهری (۱۰ درصد) پی‌ریزی شده که نشان‌دهنده تأکید اصلی اساتید و حرفه‌مندان این رشته بر این حوزه‌ها است. بدیهی است بخش قابل توجهی از عوامل مؤثر بر عدم تحقق طرح‌های توسعه شهری، مربوط به سه حوزه دیگر رویکردها و فرایندهای نادرست و ابزارها و روش‌های نامناسب است. هم از این‌روست که جهت‌گیری اصلی این پژوهش، بر پایه اصلاح سه‌گانه رویکرد، فرایند و ابزار طرح‌های توسعه شهری با استفاده از دانش آینده‌پژوهی است. با این توضیحات، در ادامه به تفکیک در هر یک از این سه حوزه، به فراتحلیل وضعیت مؤلفه‌های هر دسته پرداخته شده و مهم‌ترین نتایج آن‌ها استخراج

نهاد؛ فردگرایی و کارکردگرایی؛ فقدان واقع‌بینی و کارایی عملی؛ تفاوت موجود بین واقع‌نگری و طرح؛ ارائه تصویری متفاوت از شهر؛ عدم امکان شناخت دقیق از وضع موجود، نقص در مواجهه با تغییرات و نامعلومی.

عدم پیش‌بینی صحیح آینده، بی‌توجهی به رویکرد چشم‌انداز آینده؛ عدم پاسخ به محدودیت پیش‌بینی و پیش‌گویی؛ عدم سازگاری با شرایط متغیر اقتصادی، اجتماعی-سیاسی؛ تلاش برای پیش‌بینی تقریباً قطعی آینده؛ عدم اعتماد به نفس در گمانه‌زنی و توانایی تفکر پیرامون آینده؛ فقدان لایه بلندمدت استراتژیک.

مشکلات ساختاری و محتوایی؛ دچار فرسایش محتوایی؛ و فاقد پشتوانه علمی و اجرایی مطمئن؛ تقلیل محتوای برنامه به طرح؛ تأکید فیزیکی و کالبدی؛ استانداردسازی همه طرح‌ها برای همه شهرها؛ مشکلات مفهومی و ساختاری

می‌شود. در فراتحلیل نقد «رویکرد» طرح‌های توسعه شهری مهم‌ترین عواملی که برشمرده خواهد شد، در قالب پنج دسته طبقه‌بندی می‌شود:

عدم کارایی بهینه: عدم همخوانی طرح با پویای شهرنشینی؛ عدم کارایی لازم برای پاسخ‌گویی به رشد شتابان؛ ناتوانی در پیش‌بینی بسیاری از نیازهای زندگی شهری؛ توسعه نامتوازن و عدم توانایی برخورد با نیروهای مؤثر؛ اصطکاک نیروها؛ عدم ارائه گزینه‌های خلاق؛ ضرورت ظهور الگوهای جدید با توجه به تغییرات الگوی زیست و معیشت.

فقدان جامع‌نگری: رویکرد خطی؛ فقدان رویکرد کل‌گرا به سیستم شهر؛ تغییر با ذات واقعی شهرها؛ اثبات‌گرایی؛ ماهیت خشک و غیر منعطف.

محدودیت شناختی و محدودیت اطلاعات: انجام مطالعات تفصیلی بی‌هدف و طولانی؛ کمبود داده و ناشناخته بودن آینده؛ عدم امکان انجام طرح در یک

جدول ۳. وضعیت فراتحلیل نقد رویکرد طرح‌های توسعه شهری از نظر حق به شهر

عنوان	درصد
عدم کارایی بهینه	۲۰
فقدان جامع‌نگری	۱۴
محدودیت شناختی و محدودیت اطلاعات	۲۹
عدم پیش‌بینی صحیح آینده	۲۰
مشکلات ساختاری و محتوایی	۱۷

محصول محور شدن طرح‌های توسعه شهری به جای فرایندمحور بودن؛ طولانی و زمان‌بر بودن فرایند؛ دخالت اندک نهادهای محلی در تهیه طرح‌های توسعه شهری شهر.

ضعف در روش فرایند: فرایند معیوب سه‌سطحی شناخت، تحلیل و طرح؛ عدم پیوستگی گام‌های فرایند؛ دارای نقص مفهومی در فرایند

در فراتحلیل نقد «فرایند» طرح‌های توسعه شهری مهم‌ترین عواملی که برشمرده خواهد شد، در قالب سه دسته طبقه‌بندی می‌شود:

عدم انعطاف‌پذیری: فاقد تجدید نظر ادواری؛ بدون پایش و بازخورد؛ عدم همخوانی فرایند با شرایط شهر و ویژگی‌های آن؛ ناتوانی و ضعف در انطباق فرایند با تحولات و تصحیح فرایند؛ عقب ماندن طرح از روندهای جاری شهر.

جدول ۴. وضعیت فراتحلیل نقد فرایند طرح‌های توسعه شهری از نظر حق به شهر

عنوان	درصد
عدم انعطاف‌پذیری	۴۶
محصول محور شدن طرح‌های توسعه شهری به جای فرایندمحور بودن	۲۳
ضعف در روش فرایند	۳۱

استانداردسازی: روش‌مندی مغایر با شهر و طبیعت به طور ذاتی؛ عدم توجه به ماهیت پیچیده و پویای شهر؛ عدم توجه به تفاوت‌های شهر و ارزش‌های بومی و محلی؛ عدم توجه به مشکلات و مسائل اصلی شهری؛

عدم استفاده از روش‌های نوین و ابتکاری: عدم تطابق روش‌ها با توانایی‌های سازمان‌های مجری طرح؛ فقدان روش مناسب برای نظارت مستمر؛ روش‌های مبتنی بر شهرسازی کارکردگرا (الگوی آمرانه)؛ روش‌های تجربی، کمی و ایستا؛ استفاده از ابزارهای نامناسب؛ تأکید بیش از حد بر روش‌های کمی؛ و روش منسوخ پیش‌بینی و تأمین؛ ارائه نقشه‌های دوبردی؛ روش‌های تمرکزگرا؛ نارسایی در قوانین و مقررات؛

در فراتحلیل نقد «ابزار و روش‌های تهیه» طرح‌های توسعه شهری مهم‌ترین عواملی که برشمرده خواهد شد، در قالب چهار دسته طبقه‌بندی می‌شود:

شرح خدمات یکسان برای همه شهرها فارغ از اندازه، مقیاس و نقش شهر: عدم هماهنگی و ارتباط بین بخش‌های مختلف مطالعاتی در این روش تهیه طرح؛ سردرگمی میان رشته‌های تخصصی مختلف؛ طولانی شدن زمان تهیه طرح و از بین رفتن به‌هنگامی داده‌ها؛ عدم توجه به پیوستگی روندهای تصمیم‌سازی، تصمیم‌گیری و اجرا.

گردآوری اطلاعات پراکنده، فراوان و بی‌هدف: نارسایی‌های آماری و اطلاعاتی در کشور؛ عدم جامع‌نگری در روش‌ها به جای جامعیت گسترده؛ تقلیل برنامه‌ریزی شهری به برنامه‌ریزی کالبدی.

جدول ۵. وضعیت فراتحلیل ابزار و روش‌های تهیه طرح‌های توسعه شهری از نظر حق به شهر

عنوان	درصد
شرح خدمات یکسان برای همه شهرها فارغ از اندازه، مقیاس و نقش شهر	۲۱
گردآوری اطلاعات پراکنده، فراوان و بی‌هدف	۱۷

درصد	عنوان
۲۰	استانداردسازی
۴۲	عدم استفاده از روش‌های نوین و ابتکاری

در پایان یادآور می‌شود نتیجه این فراتحلیل مشخص می‌کند که سه عامل محدودیت شناختی و محدودیت دستیابی به اطلاعات به‌روز و به‌هنگام در زمان تهیه طرح و پس از آن، عدم انعطاف‌پذیری چارچوب تهیه طرح در فرایند مورد نظر و عدم استفاده از روش‌های نوین و ابتکاری از جمله موارد قابل تأمل با بیشینه فراوانی در مطالعات و نقدهای پیرامون طرح‌های توسعه شهری از نظر حق به شهر در ایران است. در جدول ۶ به تعدادی دیگر از مشکلات مربوط به غفلت از پویایی و عدم توجه به واقعیت‌ها و تفاوت‌های شهرها همراه با ریشه‌های آن از نظر آسیب‌شناسی سیاست‌های شورای عالی شهرسازی در رابطه با حقوق شهروندی و حق به شهر اشاره شده است.

جدول ۶. مشکلات مربوط به غفلت از پویایی و عدم توجه به واقعیت‌ها و تفاوت‌ها در شهرها از نظر سیاست‌های شورای عالی شهرسازی ایران با حقوق شهروندان و حق به شهر

عنوان مشکل	ریشه یابی مشکل
عدم توجه به سکونت اقشار کم‌درآمد و متوسط شهری	عدم هدف‌گذاری برای مسکن در برنامه‌های سنتی و نحوه تهیه طرح‌ها و تأکید طرح‌ها بر تأمین سرانه‌ها
عدم انعطاف‌پذیری طرح‌ها و کمی تطبیق آن‌ها با تغییر و تحولات سریع شهری و منطقه‌ای	قطعیت‌گرایی در برنامه‌های شهری و تمرکزگرایی و عدم واگذاری اختیارات به سطوح استانی و محلی
عدم توجه به ماهیت چندبعدی شهر و متغیرهای پیش‌بینی‌ناپذیر آن	نا توانی الگوی برنامه‌های جامع-تفصیلی از درک درست از ماهیت شهرها و شرح خدمات یکسان
تهیه برنامه‌های کلیشه‌ای برای شهرهای مختلف بر اساس قراردادهای همسان	سیطره الگوی برنامه‌ریزی جامع-تفصیلی و الزام مشاور به تحویل مدارک و اسناد مشخص
تحلیل طرح واحد به تمام شهر و عدم تنوع و پویایی در برنامه‌های پیشنهادی	فقدان طرح مسئله و فرضیه‌سازی در شیوه سنتی و عدم توجه کافی به ماهیت پیچیده و پویای شهر
عدم واقع‌بینی و توجه به امکانات اجرایی محل	دولتی تلقی کردن برنامه‌ریزی و توجه صرف به خواست‌ها، اهداف و سیاست‌های دولت مرکزی
عدم در نظر گرفتن تمام جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و... در تهیه طرح‌ها و برنامه‌ها	ناکارآمدی الگوی برنامه‌های جامع-تفصیلی و عدم مشارکت نهادهای دولتی، عمومی و مردم‌نهاد در تهیه و اجرای طرح
عدم توجه به قیمت اراضی و اقتصاد سیاسی در تهیه برنامه‌های شهری	تلقی تصویر صرفاً کالبدی از شهرها و غفلت از واقعیت‌های شهری
آرمان‌گرایی برنامه‌های توسعه شهری	عدم توجه به واقعیت‌ها و ارتباط با مردم و نهادها
عدم توجه به مالکیت زمین و نهادهای ذیربط در تأمین زمین مانند سازمان زمین شهری، اداره کل منابع طبیعی، اوقاف	برنامه‌ریزی و تهیه طرح‌ها بر پایه تفکر بالا به پایین و دستوری
عدم توجه به تأثیرات عمیق طرح بر زندگی و نیازهای روزمره شهروندان	جدی نگرفتن تهیه و اجرای طرح‌ها توسط دستگاه تهیه‌کننده و دستگاه اجراکننده
ترسیم و تصویر ضوابط خارج از توان اقشار مختلف	توجه خیالی به مطلوبیت‌های فضایی زندگی ایرانیان به جای در نظر گرفتن حداقل امکانات اقشار در تدوین استانداردها
عدم انعطاف لازم در برنامه‌های سنتی	دلبستگی به روش‌های کمی، خردگرایی و فن‌محوری و تلقی قیومیت تمام‌عیار نظام سیاسی بر تمام امور

نهادهای سیاسی و اداری کشور، مثل وزارت مسکن و شهرسازی، وزارت کشور و غیره تعیین می‌شود و بنابراین تمایلات و خواست‌های عموم شهروندان در سطح شهرهای مختلف، تأثیر مستقیم و مؤثر بر پیشنهاد طرح ندارد. حاصل نهایی این نحوه نگرش به توسعه و عمران شهر این است که سرنوشت شهر در حال و آینده در چارچوب «شرح خدمات» مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و روند تحولات آن به‌دقت پیش‌بینی و معلوم می‌شود. محصول این فرایند ارائه اسناد طرح جامع است که به صورت کامل و دقیق وضعیت کاربری زمین را در حال و آینده تعیین می‌کند و مسئولان و مدیران شهری را موظف به عملی ساختن این مدل ذهنی، به عنوان برنامه توسعه و عمران شهر می‌سازد. بدیهی است که در چنین شرایطی، تمام حیات پیچیده شهر و نیازهای متنوع و انبوه شهروندان در چارچوب نقشه‌های کاربری زمین و

علل و ریشه‌یابی مشکلات در روش‌شناسی طرح‌های شهری مسائل و مشکلات نظری طرح‌های توسعه شهری (الگوی برنامه‌ریزی) در ایران

بسیاری از مشکلات برنامه‌های توسعه شهری ناشی از نحوه تهیه و ریشه در ماهیت الگوی برنامه‌ریزی جامع دارد. اصولاً الگوی رایج برنامه‌های توسعه شهری در ایران مبتنی بر الگوهایی است که اصل آن‌ها سال‌هاست در بسیاری از خاستگاه خود در اروپا و آمریکا مورد تردید قرار گرفته و یا بی‌اعتبار شده است. دیدگاه برنامه‌ریزی جامع و الگوی عملی آن به صورت برنامه‌های جامع-تفصیلی به دلیل اینکه از جهت نظری بر اصول عقلی و تحلیل منطقی و از جهت کاربردی بر نگرش کالبدی استوار است، ضرورتاً گرایش به رویکرد آمرانه، نمایش نقشه‌ای و تصویری و معیارهای کمی دارد. در این گونه برنامه‌ریزی اهداف و مقاصد توسعه و عمران شهر از قبل و از بالا توسط

الگوی برنامه‌های جامع- تفصیلی و برنامه‌های مشابه به علت غفلت از واقعیت‌های شهری و دچار شدن به نوعی بلندپروازی علمی و شاید تخیل‌گرایی در برنامه‌های شهری به‌هیچ‌وجه نمی‌تواند در عمل تحقق یابد. این الگو دارای مشکلات نظری فراوانی است که در یک دسته‌بندی کلی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

- تأکید بر اهداف و مقاصد از پیش تعیین شده برای توسعه شهر
  - تأکید بر برنامه‌ریزی کالبدی و غفلت از ابعاد کیفی و فرهنگی توسعه و عمران
  - تأکید بر علوم مهندسی، ترافیک و ساخت‌وساز.
  - عدم توجه به پیوستگی مراحل مختلف تصمیم‌سازی، تهیه برنامه و مدیریت اجرایی.
  - تأکید بر برنامه‌ریزی آمرانه و دستوری بدون توجه به روندها و واقعیت‌ها
- مشکلات نظری در روش‌شناسی برنامه‌های توسعه شهری به همراه ریشه‌یابی این مشکلات در جدول ۷ بیان شده است.

جدول‌های خشک و ضوابط یکنواخت منطقه‌بندی، محدود و محصور می‌شود. این الگو را می‌توان از طریق آثار متفاوتی همچون آثار آوئن، ریچارد سن، کابه و پرودون معنا کرد. به گمان این‌ها مسائل ناشی از رابطه انسان‌ها با جهان و بین خودشان را، نوعی خردگرایی، علمی و فنی می‌تواند حل کند این اندیشه خوش‌بینانه روی به آینده دارد و مقهور عقیده ترقی‌خواه است. ریشه این تفکر، در انقلاب صنعتی جای دارد که اعتقاد دارد می‌تواند آینده و سعادت بشریت را تضمین کند. این‌گونه ما به راه حل مسئله مهم و زیبایی معماری انسانی او البته شهرسازی دست پیدا می‌کنیم. آن معماری و شهرسازی که بنا به احتیاجات اندام انسان و نیازهای مادی انسان محاسبه شده، به مجموعه نیازها و امیال انسان پاسخ گفته و با منطق ریاضی با نیازهای مهم و اساسی او مطابقت دارد. به بیان دیگر، تحلیل خردگرایانه اجازه خواهد داد تا تعریفی از نوعی نظم- گونه به دست داده شود که در هر گروه اجتماعی، هر زمان و هر مکانی قابل اجراست.

جدول ۷. مسائل و مشکلات نظری در روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری (الگوی برنامه‌ریزی) در ایران

عنوان مشکل	ریشه‌یابی مشکل
ارائه طرح کالبدی و برنامه‌ریزی مبتنی بر نیازهای صرفاً فیزیکی و کمی برای شهر و شهروندان	- عدم استفاده از مبانی نظری علوم اجتماعی و مفاهیم «کیفیت زندگی»، «رفاه اجتماعی» و «عدالت اجتماعی» و مانند آن‌ها
عدم بازنگری در اهداف، مطالعات و طرح‌ها	عدم شناخت و اعتقاد برخی مراجع ذی‌نفوذ به استفاده از روش‌های نوین برنامه‌ریزی و عدم استفاده از روش‌ها و مراحل فرایند چرخه‌ای در نظام برنامه‌ریزی شهری.
و بررسی همه اجزای شهر بدون (comprehensive survey) مطالعات جامع (توجه به نیازهای درونی آن و پی‌توجه به ارکان اصلی شهر (ساختارهای اصلی	و بدون طرح مسئله و فرضیه‌سازی (induction) مطالعه شهر براساس روش استقرا
- پیش‌بینی جزئیات و آینده‌نگری براساس روند گذشته	تسلط خردگرایی (rationalism) و نظریه کارکردگرایی و اثبات‌گرایی (positivism) و تصور این که انسان با کمک عقل خود قادر است ماهیت اشیا و روندها را تشخیص دهد و آینده را پیش‌بینی کند
توجه افراطی به ساختارهای کالبدی و ساخت‌افزایی شهر (تأسیسات زیربنایی و..)	محیط‌محوری به جای انسان‌محوری
تهیه طرح به صورت مقطعی و ایستا بدون لحاظ کردن جنبه‌های بازنگری در آن	-الگوی خطی مبتنی بر فرایند سه‌گانه شناخت، تحلیل و طرح که طی آن با تهیه طرح برنامه‌ریزی پایان می‌پذیرد
ساده‌انگاری و تأکید بر قطعیت نظام شهری و نگاه مکانیکی به اجزای تشکیل دهنده شهر	گرایش مطالعات شهرسازی به علوم مهندسی و معماری
عدم تفویض اختیار کافی به نهادهای محلی و منطقه‌ای	ارائه شرح خدمات (وظایف) مشخص و ثابت برای مطالعات شهری از سوی مراجع بالادست
عدم امکان بروز خلاقیت و نوآوری	مسئله‌گرایی یکنواخت در مطالعات شهری و عدم توجه به طراحی شهری و ارائه یک افق زمانی مشخص و ثابت برای کل طرح و وجود یک سری عناوین مشخص مطالعاتی بدون امکان دخل و تصرف در آن‌ها
عدم تحقق برنامه‌های سیمای شهری پیشنهادی	نگاه انتزاعی به طراحی شهری و صرفاً مبتنی بر نگرش ظاهری شهر
تعدد پیشنهادها برنامه‌های فضایی- کالبدی	طرح‌گرا (نتیجه‌گرا) و بدون طرح مسئله و (induction) مطالعه شهر براساس روش استقرا فرضیه‌سازی و اولویت‌بندی
تقلیل برنامه‌ریزی جامع شهری به برنامه‌ریزی کالبدی	رویکرد سنتی طرح‌ها در اهمیت دادن به نقشه‌های کالبدی و تصویری
تأکید بیش از حد بر روش‌های تجربی، کمی و ایستا و محصور کردن برنامه توسعه شهر در چارچوب خشک و بی‌انعطاف نقشه کاربری زمین	بی‌توجهی به ماهیت پویای شهر، تلقی شهر به عنوان یک موجود بی‌جان
عدم تحقق سرانه‌های پیشنهادی	عدم توجه به پویایی و شرایط متغیر شهرها و عوامل تأثیرگذار و سازنده شهرها
عدم توجه به تفاوت‌ها و ارزش‌های محلی و عدم بهره‌گیری از الگوهای برنامه‌ریزی کارآمد	تهیه برنامه‌های توسعه و عمران شهری بر اساس شرح وظایف قالبی (کلیشه‌ای) در سطح کشور
برنامه‌ریزی و طراحی غیر واقع‌گرایانه	به‌کارگیری شیوه‌های صلب و غیر قابل انعطاف طراحی و برنامه‌ریزی، پیشنهاد سرانه‌های کاربری اراضی بر پایه استانداردها و سرانه‌های مطلوب جهانی، عدم توجه به امکانات و توان اجرایی دستگاه‌های متولی، عدم درک شرایط حاکم بر شهرها در ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و...

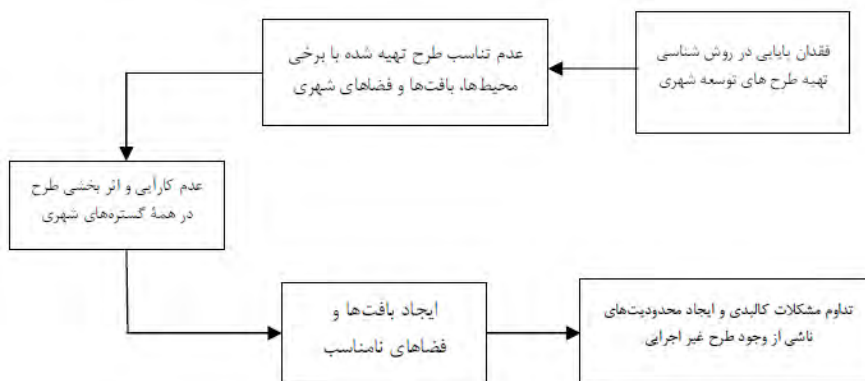
عنوان مشکل	ریشه‌یابی مشکل
انجام مطالعات کم ارتباط با موضوع و فراموش کردن مطالعات ضروری در طرح‌ها	نداشتن طرح مسئله در الگوی سنتی
بررسی نکردن نتایج طرح‌ها و برنامه‌های توسعه شهری	تلقی پایان یافتن برنامه‌ریزی با ارائه طرح
رهاشدگی تهیه طرح و برنامه‌ها و در نتیجه رها شدن شهرها	افق طولانی تهیه برنامه‌های جامع ۲۵ سال و فاصله زیاد بین تجدید نظر و بازنگری طرح‌ها
عدم تحقق قسمت عمده پیشنهادهای طرح‌ها	ارائه برآوردهای کمی و برنامه‌ریزی دویعدی و عدم توجه به مفهوم بعد سوم شهر و عدم توجه به دخالت و مشارکت مؤثر مردم در فرایند برنامه‌ریزی و کم‌توجهی به ابعاد محلی طرح
عدم ارتباط بین مطالعات مختلف اقتصادی، اجتماعی، کالبدی انجام‌شده با پیشنهادهای ارائه‌شده در طرح نهایی	جزم‌اندیشی برنامه‌های سنتی و محدود کردن طرح به تعیین نوع کاربری و نوع ضوابط و محدود شدن پیشنهادهای به پیشنهادهای صرفاً فیزیکی
استانداردگرایی	چیرگی اهداف کمی بر اهداف کیفی
عدم توجه به حقوق شهروندان حاضر	توجه افراطی به آینده و تحقق تصویرهای ترسیم‌شده برای آیندگان

مربوط به فقدان پایایی. جدول ۸ روایی و پایایی روش‌شناسی تهیه طرح‌های توسعه شهری و شکل‌های ۳ و ۴ پیامدهای ناشی از فقدان روایی و پایایی در روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در ایران را نشان می‌دهد.

کاستی‌های اساسی در روش‌شناسی تهیه طرح‌های توسعه شهری در ایران
 بررسی کاستی‌ها در روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در دو عنوان قابل بررسی است: اول؛ کاستی‌های مربوط به فقدان روایی و دوم؛ کاستی‌های

شکل ۳. پیامدهای فقدان روایی در روش‌شناسی تهیه طرح‌های توسعه شهری در ایران

شکل ۴. پیامدهای فقدان پایایی در روش‌شناسی تهیه طرح‌های توسعه شهری در ایران

برنامه‌ها و سیاست‌های ملی جهانی) از ویژگی‌های بارز دنیای معاصر است که بیشترین بازتاب آن در فضاهای شهری مشاهده می‌شود، ولی طرح‌های سنتی از توجه به این واقعیت‌ها باز مانده‌اند. روش‌شناسی تهیه طرح‌ها با ساختارهای سازمانی، اداری و نظارتی موجود در کشور همخوانی ندارد. مبانی روش‌شناسی تهیه طرح‌ها در ایران بر دولتی بودن طرح‌ها استوار است و موضوع مشارکت مردم در روش‌شناسی تهیه طرح‌های توسعه شهری به گونه‌ای مؤثر دیده نشده است.

ب. فقدان پایایی

فقدان پایایی در روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در ایران عمدتاً به این موضوع بازمی‌گردد که روش‌شناسی مورد استفاده در تهیه طرح‌های توسعه شهری در ایران، نمی‌تواند پاسخ‌گوی نیازهای توسعه شهری باشد. لذا طرح‌های تهیه‌شده اثربخش و تحقق‌پذیر نیست و اصرار به وجود و اجرای آن‌ها با توجه به الزامات گسترده و متنوعی که به همراه دارند، موجب تداوم مشکلات شهری شده است. جدول ۸ به خوبی عدم تحقق سرانه‌های پیشنهادی کاربری‌های خدماتی را در شهرهای منتخب نشان می‌دهد.

جدول ۸. مشکلات روایی و پایایی روش‌شناسی تهیه طرح‌های توسعه شهری در ایران

مشکلات پایایی			مشکلات روایی						
عدم تناسب با انواع محیط‌ها و فضاها	عدم برخورداری از کارایی و اثربخشی	عدم بهره‌گیری از مشارکت مردمی برای اجرا	عدم تناسب منابع مالی و اجرایی	ناهمخوانی با ساختارهای سازمانی و نظارتی	ناهمخوانی با شتاب و پویایی شهری	عدم ارتباط مناسب با اهداف و طرح‌های فرادست	ناهمخوانی با قوانین موضوعه	عدم تناسب اجرای طرح با یکدیگر	عدم برخورداری از موضوع شناسی مناسب

کاربری‌های هزینه‌بر آن هم به میزان وسیع به عدم تحقق و ایجاد مشکل برای شهروندان و مدیریت شهری منجر می‌شود. باید توجه داشت که گرایش‌های بازار فرصت ایجاد و تحقق کاربری‌ها را فراهم می‌کند. پس تصور اینکه نیازهای یک شهر الزاماً باید به صورت قطعی، در نقشه کاربری اراضی پیشنهادی منعکس شود تا به وسیله متولیان دولتی ایجاد شود، پذیرفته نیست. کلیدهای تحقق و مرقیت طرح‌های توسعه شهری در مشارکتی بودن، مطابق با توان نهادهای مجری، علمی بودن، تدریجی بودن و فرایندی بودن است. برای حل مشکلات حاکم بر نظام برنامه‌ریزی فضایی شهرهای کشور لازم است اقدامات مقتضی در خصوص تغییر روش‌شناسی تهیه طرح‌ها، اصلاح چارچوب شرح خدمات طرح‌های توسعه شهری، تهیه و تصویب قانون جامع شهرسازی کشور، تهیه و تصویب قانون جامع زمین، اصلاح و تقویت نظام برنامه‌ریزی فضایی و ایجاد هماهنگی در بین انواع طرح‌های توسعه، و ... صورت پذیرد. همان‌طور که بیان شد، یکی از اقدامات مهم اصلاح شرح خدمات تهیه طرح‌ها است که در ادامه، کلیات شرح خدمات پیشنهادی این مقاله به همراه اسناد تولیدی آن‌ها ارائه شده است. در این نوع تحقیقات روش‌های استقرایی و قیاسی با هم ترکیب می‌شوند. نحوه کارگیری این پارادایم در قسمت‌های مختلف تحقیق این گونه بود که مفاهیم و انواع طرح‌ها، بررسی میزان موفقیت طرح‌ها در ایران، همگرایی‌ها و واگرایی در طرح‌های توسعه شهری و مانند آن در چارچوب روش استقرایی و به عبارتی در دنیای عینی انجام شد و ریشه‌یابی علل مشکلات در روش‌شناسی طرح‌ها و

مهم‌ترین علل فقدان روایی و پایایی در روش‌شناسی طرح‌های توسعه شهری در ایران به شرح زیر است:

الف. فقدان روایی

روش به کاررفته در تهیه طرح‌های شهری در ایران، دقیقاً متغیرها و موضوع برنامه‌ریزی را مورد بررسی و سنجش قرار نمی‌دهد و معمولاً داده‌هایی که ارتباط نزدیکی با طرح ندارند، به شکل وسیعی جمع‌آوری می‌شوند. لذا مطالعات تهیه طرح با اهداف تهیه طرح منطبق نیست. این امر ناشی از فقدان طرح تحقیق و موضوع‌شناسی مناسب در روش‌شناسی این طرح‌ها است. روش به کاررفته در تهیه طرح‌ها در موارد مهمی با قوانین مالکیت همخوانی ندارد. در روش‌شناسی مورد استفاده انسجام و ارتباط مناسب بین اجزا و عناصر طرح وجود ندارد. از مهم‌ترین علل این عدم انسجام، این است که طرح‌ها کلیشه‌ای است و شرح خدمات تهیه آن‌ها تپ است و در محتوای آن متناسب با شهرها و بافت‌های مختلف (جدید، قدیم، تاریخی، منظم، نامنظم، منظم، حاشیه‌ای و ...) تغییراتی داده نمی‌شود. روش‌شناسی مورد استفاده در ایجاد ارتباط ارگانیک طرح‌های توسعه شهری با طرح‌های فرادست و مؤثر ناتوان هستند. تغییرات سریع، عدم قطعیت و نسبی‌گرایی (تحت تأثیر شرایط،

نتیجه‌گیری

بخش قابل توجهی از عوامل مؤثر بر عدم تحقق طرح‌های توسعه شهری، مربوط به سه حوزه دیگر رویکردها و فرایندهای نادرست و ابزارها و روش‌های نامناسب است. هم از این روست که جهت‌گیری اصلی این پژوهش بر پایه اصلاح سه‌گانه رویکرد، فرایند و ابزار طرح جامع با استفاده از دانش آینده‌پژوهی است. با این توضیحات، در ادامه به تفکیک در هر یک از این سه حوزه، به فراتحلیل وضعیت مؤلفه‌های هر دسته پرداخته شده و مهم‌ترین نتایج آن‌ها استخراج شد. در شرایط محدودیت توان اجرایی و منابع مالی و سازمانی امکان دستیابی هم‌زمان به همه اهداف وجود ندارد و به‌ناچار باید به اولویت‌بندی اقدام کرد. اما نحوه تهیه طرح‌ها در ایران با (شیوه جامع - تفصیلی) این گونه است که همه چیز اولویت دارد و این طبیعی است که اگر همه چیز دارای اولویت شود، مثل این است که هیچ اولوبیتی تعیین نشده است. در بررسی نتایج اجرای طرح‌های توسعه شهری مشخص شده است که آن قسمت از طرح‌ها که ذاتاً مشارکتی بوده و منافع مدیریت شهری و مالکین رعایت شده است، تحقق یافته، ولی قسمت‌هایی که به صورت آمرا نه و بدون وجود زمینه‌های مشارکتی پیشنهاد شده، اجرایی نشده است. کاربری‌های شبکه معابر، مسکونی، تجاری از کاربری‌های انتفاعی و مشارکتی و دیگر کاربری‌های خدماتی طرح‌های توسعه شهری از نوع غیرانتفاعی و غیرمشارکتی هستند که عمدتاً هم تحقق نیافته‌اند (جدول ۸). به این ترتیب در شرایط عدم توان دولت در تأمین هزینه‌ها و اجرای کاربری‌ها، پیشنهاد قطعی برای ایجاد

منابع

- [1] Yousefi M, Estelaji A, Fallah Tabar N. The Study and Analysis of city structure and its permanent development (Case study: Ardabil City). *jgs* 2024; 23 (71): 153-166. [In Persian]
- [2] Marcotullio PJ and Sorensen A Editorial: Future urban worlds: Theories, models, scenarios, and observations of urban spatial expansion. *Front. Built Environ*, 2023. 9:1194813. <https://doi.org/10.3389/fbuil.2023.1194813>.
- [3] Man, X. Public Policy Research in Urban Development Planning. *Journal of Innovation and Development*, 2023, 3(1), 102-105. <https://doi.org/10.54097/jid.v3i1.8430>
- [4] Jalalinasab, M. A., Zabihi, H., Ardeshiri, M. Developing a Theoretical Foundation and Proposing a Conceptual Framework for Iran's National Urban Planning Regulations. *Quarterly Journals of Urban and Regional Development Planning*, 2022; 7(22): 107-137. doi: 10.22054/urdp.2022.62759.1368 [In Persian].
- [5] Behzadfar M, sattari M, jalili sadrabad S, Japaghi G, Jalili Sadr Abad S. Pathology of Legislation and Legal Approvals Related to Texture and Building Management. *mmi* 2020; 10 (23) :49-62. <http://dx.doi.org/10.52547/mmi.10.23.49>. [In Persian]
- [6] Zanganeh Y, Honarmandi Alamdari N, Zanganeh M. An Analysis of the Role of Awareness of Urban Rights on Active Citizenship (Case Study: Areas 1 and 5 of Mashhad Municipality). *MJSP* 2019; 22 (4) :170-190 URL: <http://hsmssp.modares.ac.ir/article-21-19571-fa.html>. [In Persian]
- [7] khoshab, A., Khakpour, B., & Alaei, R. Pathology of Urban Development Plans from Preparation to Implementation with an Emphasis on the Comprehensive and Detailed Plan of Mashhad City. *Geography and Urban Space Development*, 2022, 9(3), 195-216

جمع‌بندی، مقایسه تطبیقی و ارائه نظریه و متدهای جدید برنامه‌ریزی از طریق روش قیاسی و در دنیای ذهنی انجام پذیرفت. در واقع تحقیق حاضر از یکسو از پارادایم اثبات‌گرا و از سوی دیگر از پارادایم‌های نو اثبات‌گرا و پدیدارشناسی بهره‌مند شد. با انجام این تحقیق، ضمن به دست آمدن نقشه‌های لازم برای انجام مطلوب طرح‌های توسعه شهری، شرایط برای نظارت بر کیفیت انجام را نیز فراهم می‌کند و بستر شناخت هر چه بهتر نتایج مفید طرح مهیا می‌شود. این تحقیق به کارفرما و یا استفاده‌کنندگان از نتایج این پژوهش این امکان را می‌دهد تا معیارهایی برای ارزیابی دقت، صحت و روایی و اعتبار انجام طرح‌های توسعه شهری در ایران از منظر حقوقی حق به شهر به وجود بیاید.

مشارکت نویسندگان

از کلیه کسانی که در این تحقیق محققان را یاری کرده‌اند، صمیمانه تقدیر و تشکر می‌شود. این محققان منافع تجاری نداشته و در قبال ارائه اثر خود وجهی دریافت نکرده‌اند و مقاله حامی مادی و معنوی ندارد.

تشکر و قدردانی

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

تعارض منافع

نویسنده اول ۲۳٪، نویسنده دوم ۳۳٪؛ نویسنده سوم ۳۳٪ است.

- <https://doi.org/10.22067/jgusd.2022.44455.0>. [In Persian]
- [8] Arbab, P. Exploring the Substantial Reasons for the Inefficiency of Urban Planning Based on Comprehensive Plans Approach (Case Study: Nowshahr's Comprehensive Plan). *Town and Country Planning*, 2022; 14(1): 61-93. <https://doi.org/10.22059/itcp.2021.332798.670267>. [In Persian]
- [9] Samadi, A., Ahmadian, R., & Bandarabad, A. Evaluating the level of realization of spatial justice with an emphasis on the approach of the right to the health of the city (Case study: Urmia city). *Urban Futurology*, 2023, 2(4), 115-94 <https://doi.org/10.30495/uf.2023.1981449.1106>. [In Persian]
- [10] Eshtiaghi, M., sharepor, M., fazeli, M. Examining the Requirements of the Right to the City in the Policy-Making Process and Development Planning of the Cities: A Case Study of Tehran Transportation Development. *Socio-Cultural Strategy*, 2021; 10(2): 223-257. <https://dori.net/dor/20.1001.1.22517081.1400.10.2.1.3>. [In Persian]
- [11] Darkesh, M., Esterki, S. Pathology of urban plans from the perspective of the right to the city (Case Study: Navab Urban Plan - Metro Expansion in Bryank Neighborhood). *Sociology of Culture and Art*, 2020; 2(3): 25-1. <https://doi.org/10.34785/J016.2021.445>. [In Persian]
- [12] Roosta, M., Ghasempour, M. A Study on the Status of 'Urban Design' in Iran's Urban Rules (A Content Analysis of the Decisions of Iran' Supreme Council for Urbanism and Architecture from 1964 to 2016). *Urban Planning Knowledge*, 2018; 2(2): 19-32. <https://doi.org/10.22124/upk.2018.10220.1074>. [In Persian]
- [13] Althorpe, C., & Horak, M. The End of the Right to the City: A Radical-Cooperative View. *Urban Affairs Review*, 2023, 59(1), 14-42. <https://doi.org/10.1177/10780874211057815>.
- [14] Wang S, Yung EHK, Yu Y, Tsou JY. Right to the city and community facility planning for elderly: The case of urban renewal district in Hong Kong. *Land Use Policy*. 2022, 22; 114:105978. Epub 2022 Jan 17. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2022.105978>.
- [15] Frantz, M. D. The Politics of the EU Urban Agenda: Mobilising the 'Right to the City' for European Governance?" *Urban Research & Practice*, Taylor & Francis Journals, 2022. 15(5), 655-678, <https://doi.org/10.1080/17535069.2021.1896029>.
- [16] Hague, C., Harridge, C., Julian, B., Nik, R., & Tant, I. (Eds.). *Planning, Sustainable Urbanisation and the Commonwealth: The Commonwealth Association of Planners, Past, Present and Future* (1st ed.). Routledge, 2023. <https://doi.org/10.4324/9781003357933>.
- [17] Citation: He, Q. Urban Planning and Sustainable Land Use. *Sustainability* 2023, 15, 9524. <https://doi.org/10.3390/su15129524>.
- [18] Shen, L.; Ochoa, J.J.; Bao, H. Strategies for Sustainable Urban Development—Addressing the Challenges of the 21st Century. *Buildings* 2023, 13, 847. <https://doi.org/10.3390/buildings13040847>.
- [19] Mobaraki, A.; Oktay Vehbi, B. A Conceptual Model for Assessing the Relationship between Urban Morphology and Sustainable Urban Form. *Sustainability*, 2022, 14, 2884. <https://doi.org/10.3390/su14052884>.
- [20] Vargas-Hernández, J.G, Urban planning, policymaking and scenarios of land uses' design, *Labor E Engenho*, 2020, 14, e020002. <https://doi.org/10.20396/labore.v14i0.8659271>.
- [21] Topp, L., Mair, D., Smillie, L. et al. Knowledge management for policy impact: the case of the European Commission's Joint Research Centre. *Palgrave Commun*, 2020, 4(87). <https://doi.org/10.1057/s41599-018-0143-3>.
- [22] Beccarello, M & Di Foggia, G, A Circularity Mapping Framework for Urban Policymaking. *Journal of Politics and Law*, 2023, 16(1). <https://doi.org/10.5539/jpl.v16n1p11>. <https://ssrn.com/abstract=4317980>.
- [23] Bueno de Mesquita, E., & Landa, D. Political accountability and sequential policymaking. *Journal of Public Economics*, 2015, 132, 95-108. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2015.09.012>.
- [24] Gairney, P, The politics of policy design, *EURO Journal on Decision Processes*, 2021, 9: 100002, <https://doi.org/10.1016/j.ejdp.2021.100002>.
- [25] Lefebvre, H. *Writings on Cities*, Translated and edited by Eleonore Kofman, and Elizabeth Lebas, Oxford: Blackwell(1968) 1996.
- [26] Espey, J., Parnell, S. & Revi, A. (2023), The transformative potential of a Global Urban Agenda and its lessons in a time of crisis. *npj Urban Sustain* 3(15). <https://doi.org/10.1038/s42949-023-00087-z>.
- [27] Rafeian, M., Alvandipour, N. conceptualizing the idea of the right to the city; In search of a conceptual model, *Iranian Journal of Sociology*, 2016; 16(2): 25-47. <https://dori.net/dor/20.1001.1.17351901.1394.16.2.2.8>. [In Persian]
- [28] Sanai, M., Fahadal Sorki, R., Atefi K. Measuring the spatial differences of the realization of the right to participate and assigning the city to oneself in the light of the idea of the right to the city in the city of Hachiroud - Chalus city. *Urban Environment Planning and Development*, 2022, 2(5), 45-60. https://journals.iau.ir/article_689521.html.
- [29] Biglieri S, The Right to (Re)Shape the City, *Journal of the American Planning Association*, 2020, 78(3), 311-325. <https://doi.org/10.1080/01944363.2020.1852100>.
- [30] Rahimi, H. Lefebvre or Derrida: Deconstructive Questioning the Concept of the Right to the City. *Wisdom And Philosophy*, 2021; 17(68): 63-99. <https://doi.org/10.22054/wph.2021.49681.1808>. [In Persian].
- [31] Bose, D. Where is the city in "The Right to the City"? The colliding politics of place-making in a resettlement colony in Delhi's periphery. *Area*, 2020. <https://doi.org/10.1111/area.12665>.
- [32] Domaradzka, A. Urban Social Movements and the Right to the City: An Introduction to the Special Issue on Urban Mobilization. *Voluntas*, 2018, 29(4), 607–620. <https://doi.org/10.1007/s11266-018-0030-y>.
- [33] Balt, M, Imagining an ecological right to the city in Toronto through drama-based research, *Children's Geographies*, 2023, <https://doi.org/10.1080/14733285.2023.2217649>